

”Ung og alene i et fremmed land”

Om tilrettelegging i en ny tilværelse for bosatte enslige mindreårige flyktninger

Høgskolen i Oslo og Akershus, fakultet for samfunnsvitenskap

Bachelor i sosialt arbeid, våren 2017

Eksamenskode: SOS3900

Kandidatnummer: 589

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1: INNLEDNING	2
1.1 BEGRUNNELSE FOR VALG AV TEMA.....	2
1.2 FØRFORSTÅELSE	3
1.3 PROBLEMSTILLINGEN.....	3
1.4 BEGREPSAVKLARING.....	3
1.5.1 Enslige mindreårige flyktninger	3
1.5 AVGRENSING	4
1.6 SOSIALFAGLIG RELEVANS	4
1.7 OPPGAVENS OPPBYGNING	5
KAPITTEL 2: METODE OG KILDEKRITIKK	5
2.1 VALG AV METODE	5
2.2 FRAMGANGSMÅTE	5
2.3 KILDEBRUK OG KILDEKRITIKK	6
KAPITTEL 3: BAKGRUNN	7
3.1 ENSLIGE MINDREÅRIGE FLYKTNINGER- HVEM ER DE?.....	7
3.1.1 BAKGRUNN FOR FLUKT.....	7
3.1.2 HVORFOR REISER BARN ALENE?	8
3.1.3 REISEN ALENE	8
3.2. BOSETTING AV ENSLIGE MINDREÅRIGE FLYKTNINGER	8
3.2.1 BOSETTINGSPROSESSEN	8
3.2.2 BOLØSNINGER.....	9
KAPITTEL 4: UTFORDRINGER VED ENSLIGE MINDREÅRIGE SIN LIVSSITUASJON	10
4.1. PSYKISK HELSE	10
4.1.1 HVA ER EN TRAUMATISK HENDELSE?	10
4.1.2 PÅVIRKNING AV TRAUMATISKE HENDELSER HOS ENSLIGE MINDREÅRIGE FLYKTNINGER	10
4.1.3 NÅR KOMMER REAKSJONENE?	11
4.1.4 PSYKISKE PLAGER HOS BOSATTE ENSLIGE MINDREÅRIGE	12
4.1.5 BEARBEIDING AV TRAUMER	12
4.1.6 RESILIENS	13
4.1.7 OPPLEVELSE AV SAMMENHENG	13
4.2 ET NYTT LIV I NORGE	14
KAPITTEL 5: TILRETTELEGGING.....	15
5.1 SKOLE.....	16
5.1.2 SOSIALT NETTVERK.....	17
5.1.3 SIGNIFIKANTE ANDRE.....	18
KAPITTEL 6: RELASJON I SOSIALT ARBEID.....	19
6.1 RELASJONSKOMPETANSE.....	19
6.1.1 HVORDAN ETABLERE EN GOD RELASJON?	20
6.1.2 KOMMUNIKASJON	20
KAPITTEL 7: DRØFTING	21
6.1 TILPASNING	21
6.2 SIGNIFIKANTE ANDRE.....	22
6.3 SKOLE	24
6.4 PSYKISK HELSE.....	25
KAPITTEL 8: AVSLUTNING	27
LITTERATURLISTE.....	28

Kapittel 1: Innledning

I verden i dag er det flere store kriser og konflikter som driver millioner av mennesker på flukt, enten det er internt i landet eller ved at de må krysse landegrenser. Borgerkrigen i Syria, som startet for seks år siden, er en av de største kildene til flukt. Flyktnings situasjonen i verden har aldri hatt større omfang av mennesker på flukt enn siden andre verdenskrig. I følge FNs høykommissær for flyktninger (UNCHR) var det 65,3 millioner mennesker på flukt ved inngangen til 2016, og det anslås at over halvparten av alle flyktninger i verden er barn (FN 2016).

Tusenvis av flyktninger har ankommet Norge de siste årene, hvorav mange av de er enslige mindreårige. Det er ikke et nytt fenomen at barn og unge krysser landegrenser alene, men de siste årene har det vært en betydelig økning i antall enslige mindreårige asylsøkere i Norge (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2017). I 2016 ble det bosatt 15 291 flyktninger i Norge, som ble en ny rekord sammenlignet med de tidligere årene. Enslige mindreårige utgjorde 1599 av det totale bosettingstallet. Aldri tidligere har det blitt bosatt så mange enslige mindreårige i norske kommuner i løpet av ett år, og dermed ble også dette en ny rekord (IMDi 2016, 9). Det kan nevnes at av de 9 ulike nasjonene enslige mindreårige kom fra, utgjorde afghanere den største gruppen med 892 bosatte (56%), deretter 377 eritreere (24%) og 247 syrere (15%) (IMDi 2016, 14).

I denne oppgaven ønsker jeg å få mer kunnskap om hvilke behov enslige mindreårige flyktninger har etter bosetting i en kommune. Jeg ønsker også å se på hvordan en sosionom kan bidra med å tilrettelegge for at disse behovene blir møtt, både praktisk og relasjonelt, slik at den enslige mindreårige har gode forutsetninger for å klare seg bra i en ny tilværelse i Norge.

1.1 Begrunnelse for valg av tema

Fokuset på enslige mindreårige flyktninger sin situasjon har stort sett vært på den lange ventetiden mange av de opplever i mottak i påvente av å bli bosatt i en kommune. Andre fokusområder har vært lang saksbehandling når det gjelder oppholdstillatelse, at vergemålsloven ikke fungerer etter intensjonene, og at barna ikke får profesjonell hjelp til å bearbeide sine opplevelser (Eide 2000, 14). Selv om dette er viktige fokusområder ønsker jeg

å tilegne meg kunnskap om hva som er betydningsfullt for enslige mindreårige flyktninger etter at de har blitt bosatt. Dette henger sammen med at jeg i fremtiden, som utdannet sosionom, kunne tenke meg å jobbe med oppfølging av denne målgruppen.

1.2 Førforståelse

Før jeg startet selve arbeidet med oppgaven ønsket jeg å lære om hvordan sosionomer kan bistå enslige mindreårige flyktninger i fasen etter bosetting. Dette er altså etter at de har fått innvilget oppholdstillatelse. Min førforståelse er at det kan være vanskelig for denne gruppen å etablere et nytt liv og en ny hverdag i et fremmed land helt på egenhånd. De har gjerne ingen familie eller andre nære personer som de kan støtte seg på, eller søke råd og veiledning fra. Min førforståelse er at enslige mindreårige flyktninger kan bli ensom og isolert etter bosetting. Enslige mindreårige blir også ofte omtalt som en sårbar gruppe som er ekstra utsatt for psykiske lidelser. Min førforståelse er at en sosionom kan innta rollen som en omsorgsperson og en betydningsfull annen i livet til enslige mindreårige flyktninger, samt med den kunnskapen og kompetansen sosionomer innehar kan iverksette tiltak og hjelpe enslige mindreårige i hverdagen. Min førforståelse er at dette også kan bidra til å forebygge dårlig psykisk helse. I sin helhet er førforståelsen min hovedsakelig basert på faglig læring om enslige mindreårige som jeg har lært på studiet, men det må legges til at førforståelsen min også har blitt formet av informasjon fra organisasjoner som Redd Barna, media og faglige seminarer.

1.3 Problemstillingen

På bakgrunn av tema jeg har valgt og min egen førforståelse har jeg til slutt kommet frem til følgende problemstilling: *”Hvordan kan sosionomer tilrettelegge for at enslige mindreårige flyktninger tilpasser seg en ny tilværelse etter bosetting?”*

1.4 Begrepsavklaring

Før jeg går videre ønsker jeg å presisere hva jeg legger i begrepet ”enslige mindreårige flyktninger”.

1.5.1 Enslige mindreårige flyktninger

Enslige mindreårige flyktninger er en fellesbetegnelse på barn og ungdom under 18 år ved ankomst i Norge, som uten følge av foreldre eller andre personer med foreldreansvar får beskyttelse (asyl) her (IMDi 2017).

1.5 Avgrensning

Jeg avgrenser oppgaven med å ta utgangspunkt i enslige mindreårige flyktninger som er mellom 15 og 18 år. Det finnes ulike typer boløsninger for enslige mindreårige flyktninger over 15 år, men jeg har ikke foretatt avgrensning av boløsning. Jeg er klar over at det kan forekomme noen forskjeller ut ifra bosituasjon, da noen har tilsyn og andre ikke, men jeg tenker at livssituasjonen til enslige mindreårige fortsatt vil være ganske lik og at flere av de samme behovene vil være gjeldende uavhengig av bolig. Jeg er bevisst at enslige mindreårige kan gå på tre års videregående skole eller på grunnskoleopplæring for voksne, men jeg har valgt å avgrense til å fokusere på enslige mindreårige som går på videregående skole. Enslige mindreårige kan ha slekt bosatt i Norge, men jeg har valgt å ikke ta hensyn til dette av hensyn til oppgavens omfang. Jeg har valgt å avgrense tilrettelegging med fokus på psykisk helse, nettverk og skole, men jeg er bevisst at økonomi også er et område enslige mindreårige kan ha behov for hjelp til. Jeg kommer hovedsakelig til betegne gruppen som enslige mindreårige flyktninger, men jeg veksler også mellom å betegne gruppen som enslige mindreårige, ungdommene og de unge.

1.6 Sosialfaglig relevans

Sosionomer er ansatt flere steder hvor de enten direkte eller indirekte kan komme i kontakt med bosatte enslige mindreårige flyktninger. Hver enkelt kommune bestemmer selv hvilken etat som skal ha ansvaret for enslige mindreårige, samt hvordan de skal organisere og løse oppgavene. Sosionomer kan være ansatt i barneverntjenesten, Nav, flyktningtjenesten, bofellesskap eller andre tjenesteenheter med faglige forutsetninger for å arbeide med denne gruppen (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2011, 92). Ettersom det de siste årene har kommet mange flere enslige mindreårige flyktninger enn tidligere, er det grunn til å tro at det er behov for mer kunnskap om denne gruppen og hvilke behov de har som nylig bosatte i en norsk kommune.

I følge Fellesorganisasjonens *yrkesetiske grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere* har sosionomer et særlig ansvar for å bistå de som ikke selv kan ivareta egne behov og interesser, og ha solidaritet med utsatte grupper. Sosionomer skal også bekjempe forskjellbehandling av etnisitet, kultur, språk, religion og andre vesentlige personforhold (FO 2015, 7). Enslige mindreårige flyktninger er en gruppe hvor mange har opplevd krig, vold, overgrep og andre traumatiske hendelser. Atskillelse

og tap av omsorgspersoner kommer ofte i tillegg til dette (Oppedal, Seglem, Jensen 2009, 11). Med dette er det grunn til å anse enslige mindreårige som en utsatt og sårbar gruppe, og derfor er en målgruppe for sosionomer. I sosialt arbeid er det avgjørende hvordan sosionomen møter enkeltmennesket for å kunne yte tilstrekkelig hjelp (FO, 2015). Ettersom sosionomen arbeider med relasjon som handlingsverktøy, er det sosialfaglig relevant å se på hvordan relasjonen mellom sosionom og den enslige mindreårige kan ha en verdi i tilretteleggelse av en ny tilværelse.

1.7 Oppgavens oppbygning

Kapittel to er beskrivelse av metode og kildekritikk. Kapittel tre er beskrivelse av bakgrunn, som omhandler enslige mindreårige, bakgrunn for flukt, bosetting og boløsninger. Teoridelen min er delt inn i tre kapitler; kapittel fire, fem og seks. Kapittel fire tar for seg utfordringer ved enslige mindreårige sin livssituasjon. Kapittel fem tar for seg tilrettelegging i en ny tilværelse med fokus på skole, sosialt nettverk. Kapittel seks er beskrivelse av relasjon i sosialt arbeid. Kapittel syv er et drøftingskapittel hvor jeg vil drøfte problemstillingen i lys av det teorigrunnet jeg har presentert i de foregående kapitlene. Oppgavens åttende og siste kapittel vil være en avslutning hvor jeg gir en kort oppsummering av oppgaven.

Kapittel 2: Metode og kildekritikk

Dette kapittel vil omhandle metoden som har blitt brukt for å besvare problemstillingen, og vurdering av kilder som har blitt anvendt for å belyse dette temaet.

2.1 Valg av metode

Metoden er redskapet vårt i møte med noe vi vil undersøke, og den hjelper oss til å samle inn data, altså informasjon, vi trenger til undersøkelsen vår (Dalland 2012, 112). Denne oppgaven er en litterær oppgave. En litterær oppgave bygger i hovedsak på data innhentet gjennom sekundærkilder, som innebærer at dataen er samlet inn av noen andre, og presentert i eksempelvis bøker eller rapporter (Jacobsen 2010, 54). Man orienterer seg i tematikken og gjør seg kjent med litteraturen på området. Vurderingene av de skriftlige kildene i form av kildekritikk er det metodiske redskapet i den litterære oppgaven (Dalland 2012, 223).

2.2 Framgangsmåte

Jeg har hovedsakelig anvendt søkemotorene Oria og Google Scholar i denne oppgaven for å finne relevant litteratur til å belyse problemstillingen. Søkeordene jeg har benyttet meg av er

som følger: *enslige mindreårige flyktninger, bo oppfølging* AND *enslige mindreårige, bosatt* AND *enslige mindreårige, enslige mindreårige* AND *traume*. Jeg har også gjennomført søkene med tilsvarende begrep på engelsk. Jeg fant tidlig ut at det ikke finnes særlig med bøker på dette området i forhold til selve bo oppfølging av enslige mindreårige, men jeg fant derimot flere relevante rapporter og noen artikler som jeg også kunne bruke. I tillegg har nettsidene Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) vært nyttige til å finne relevant informasjon og statistikk. Jeg har også benyttet meg av relevant pensum fra de tidligere årene i studieløpet. Å gå gjennom litteraturlister i bøker, rapporter, fagartikler og publikasjoner og andres bacheloroppgaver innenfor samme tema har vært til stor hjelp da jeg ble bevisst annen relevant litteratur. I utvelgelse av litteratur har jeg foretatt vurdering på om det er relevant for å besvare oppgavens problemstilling, og om det er innenfor en sosial faglig ramme i forhold til hvem som har skrevet og publisert litteraturen.

2.3 Kildebruk og kildekritikk

Det har vært noe utfordrende å finne litteratur på dette området da det ikke er skrevet mange bøker om bosatte enslige mindreårige flyktninger og deres behov i bosettingsfasen. Bøkene ”Barn på flukt” av Ketil Eide og ”Flukt og Eksil” av Sverre Varvin har derimot vært svært nyttige og relevante bidrag. Disse bøkene utgjør den litteraturen som jeg har vektlagt mest i oppgaven. Jeg har benyttet meg en god del av internett for å finne litteratur. En utfordring med internett kan være å sile ut hva som er fagstoff, da det kan finnes mye useriøs og feilaktig informasjon på nettet. Jeg har derfor vært bevisst kildekritikk og vært opptatt av å finne ut hva som er brukbart, relevant og seriøst for å kvalitetssikre litteraturen best mulig (Dalland 2012, 66).

Jeg har så langt det har latt seg gjøre forholdt meg til primærkilder, men noe av litteraturen er sekundærkilder. Baksiden med å bruke sekundærkilde er at perspektivet til forfatteren kan ha blitt noe endret underveis. Jeg har også vært bevisst på å finne mest mulig litteratur av nyere dato, men deler av litteraturen kan gå noe lengre tilbake i tid. Et par av bøkene jeg har referert til er fra år 2000. Jeg har derfor vært bevisst på at innholdet kan være utdatert, men jeg har likevel ansett store deler av innholdet som fortsatt gjeldende. Jeg har anvendt teori om skole av Lutine de Wal Pastoor. Det er en person som har mye kunnskap om enslige mindreårige og skole, og som stadig publiserer relevante artikler på dette området. Derimot har jeg vært bevisst at det å anvende teori og forskning på et tema hovedsakelig fra én person, kan

ekskudere andre personer sin betydningsfull kunnskap om samme tema. Deler av litteraturen jeg har anvendt dreier seg om enslige mindreårige asylsøkere på mottak, men ettersom det er grunn til å tro mange av de samme behovene er gjeldende også etter bosetting, har jeg valgt å bruke det som kilde.

Kapittel 3: Bakgrunn

I dette kapittelet ønsker jeg å presentere hvem enslige mindreårige er, bakgrunn for flukt, hvorfor de reiser alene, samt bosettingsprosessen og boløsninger. Jeg anser det som relevant å belyse dette for å gi en bedre forståelse av livssituasjonen til enslige mindreårige flyktninger.

3.1 Enslige mindreårige flyktninger- Hvem er de?

Betegnelsen enslige mindreårige flyktninger brukes om barn og unge under 18 år, som har kommet til landet og fått opphold uten foreldre eller andre med foreldreansvar. Enslige mindreårige flyktninger er en heterogen gruppe barn og unge med ulik bakgrunn, språk og livserfaring (Eide 2012, 16-17). Selv om det er store individuelle forskjeller mellom dem eksisterer det en fellesnevner, at de alle befinner seg i et fremmed land, hvor de ikke kjenner språket og kulturen, og er uten trygge omsorgspersoner som de kan støtte seg på (Eide 2012, 17-18).

Utlendingsdirektoratet (UDI) opererer med tre kategorier av barn som kommer til Norge, og de er som følger: kommer alene og er uten slekt i Norge, kommer i følge med slekt eller andre, har slekt i Norge. Uavhengig av om barna er ledsaget av voksne omsorgspersoner eller ikke når de ankommer landet, regnes de som enslige mindreårige av norske myndigheter (Eide 16-17, 2012)

3.1.1 Bakgrunn for flukt

Det er mange årsaker til at mennesker blir drevet på flukt, bort fra familie, sitt nærmiljø og hjemland, og de bakenforliggende årsakene er ofte komplekse (Varvin 2015, 29). Dittmann og Jensen (2010, 812) har oppsummert, fra ulike internasjonale studier, de fem vanligste oppgitte årsakene til at barn er på flukt. Årsakene kan være krig i hjemlandet, menneskehandel, drap av foreldre, søsken eller annen familie, forfølgelse på grunn av etnisitet, religion eller seksuell legning, tvungen rekruttering til militære barnestyrker. Det er ikke mange andre valgmuligheter for enslige mindreårige som er utsatt for pågående og langvarig vold og konfliktsituasjoner enn å flykte fra hjemstedene sine (Eide 2012, 24).

3.1.2 Hvorfor reiser barn alene?

En av grunnene til at noen av barna flukter alene er at det er basert på beslutning tatt av foreldre eller nær familie. Årsakene til beslutningen kan være basert på sikkerhetsmessige og sosioøkonomiske forhold (St.meld.nr.27(2011-2012):18). For noen av barna kan flukten ha vært planlagt over tid og de har hatt tid til å forberede seg, mens for andre kan det ha skjedd helt uventet og under dramatiske omstendigheter (Eide 2012, 24). Andre barn kommer alene fordi de har mistet foreldrene sine under flukten eller forsvinner bort fra dem. Andre grunner kan være at familien kun har økonomi til at én i familien kan reise eller et ønske om en bedre fremtid og utdanning for barnet (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2017). Graden av frivillig og ufrivillig reise kan variere fra person til person. Ulike studier av enslige mindreårige flyktninger viser at beslutningen om å reise fra hjemlandet som regel ikke er tatt av barnet selv, men av foreldrene eller annen nær familie. Det er likevel ikke nødvendigvis en tvungen utreise (St.meld.nr.27(2011-2012):18).

3.1.3 Reisen alene

For enslige mindreårige er reisen kostbar og særlig risikofylt, da de er spesielt utsatt for utnyttning og overgrep fra smuglere og andre langs reiseruten (St.meld.nr.27(2011-2012):19). Hvor fluktreisen tar hen er basert på flyktingens egne valg og strategier, men ytre omstendigheter som grensekontroller, mennesker de møter underveis og innvandringspolitikk i de ulike landene de reiser gjennom eller ønsker å slå seg ned i, kan sette begrensninger for valg av destinasjonen. Dette resulterer i at det ofte er tilfeldigheter som styrer hvilket land de enslige mindreårige til slutt ender opp i (Øien 2010, 8).

3.2. Bosetting av enslige mindreårige flyktninger

3.2.1 Bosettingsprosessen

Enslige mindreårige flyktninger som er mellom 15 og 18 år når de ankommer Norge og søker beskyttelse, får først tilbud om å bo på et eget asylmottak for enslige mindreårige i regi av Utlendingsdirektoratet (UDI). Deretter er det Integrering- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) som er ansvarlig for å finne bosettingskommuner og for selve bosettingen av enslige mindreårige flyktninger over 15 år. Enslige mindreårige flyktninger er spesielt sårbare og skal derfor prioriteres i bosettingsarbeidet (IMDi).

IMDi skal sørge for å sikre rask, god og stabil bosetting av enslige mindreårige over 15 år. De tidligere årene har prosessen utformet seg ved at IMDi hvert år har anmodet norske kommuner om bosetting av et visst antall flyktninger (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2011, 36). I senere tid har behovet for å bosette enslige mindreårige økt kraftig, og derfor har IMDi anmodet flesteparten av kommunene om å ta dem i mot. Målet med rask bosetting er at flyktningene skal finne seg godt til rette og bli raskt integrert i lokalsamfunnene (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2011, 36). Etter at den mindreårige har fått innvilget lovlig oppholdstillatelse i Norge, fått tildelt kommune og blir bosatt der, stater selve bosettingsfasen (Eide 2012, 19).

3.2.2 Boløsninger

En bo- og omsorgssituasjon som skaper trygghet og det å ha tilgjengelige voksne som kan fungere som veiledere i en situasjon der mye må læres på nytt, er et behov hos ungdom som har opplevd svik, tap og usikkerhet (Eide 2012, 212). Den vanligste formen for bosetting av enslige mindreårige over 15 år er bofellesskap (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2011, 97). Bofellesskapene er ofte bemannet på fulltid eller deltid (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet 2017, 102). En annen form for bosetting er hybel eller leilighet med eller uten tilsyn etter behov. Noen unge opplever hybeltilværelsen som ensom og utfordrende, mens andre føler seg voksne nok til å takle hverdagens problemer alene (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2011, 103). Bosetting hos slekt er også et alternativ til boløsning. Denne boløsningen er imidlertid mest vanlig for enslige mindreårige under 15 år (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 2011, 97)

Når kommunen foretar valg av boløsning må behovet for særskilt hjelpetiltak og oppfølging vurderes. Om det er behov for særlig hjelpetiltak skal det begrunnes i den enslige mindreåriges alder, spesielle opplevelser fra hjemlandet/og eller fluktsituasjon, eller spesielle forhold knyttet til den første tiden i Norge (Berg 2012, 208).

Boligen kan påvirke en persons integrerings- og rehabiliteringsmuligheter gjennom sin lokalisering og omliggende bomiljø, og dette er av økende bevissthet i bosettingsprosessen. Riktig valg av boløsning kan spille en viktig rolle i å skape stabilitet og trygge rammer for den enkelte (Berg 2012, 208-209).

Kapittel 4: utfordringer ved enslige mindreårige sin livssituasjon

I dette kapittelet presenterer jeg psykisk helse, hvor jeg kommer inn på traumer, resiliens og opplevelse av sammenheng. I tillegg redegjør jeg for et nytt liv i Norge.

4.1. Psykisk helse

Enslige mindreårige flyktninger blir omtalt som sårbar gruppe med høyere risiko for å utvikle psykiske plager enn andre barn og unge (Dittmann og Jensen 2010, 813). De ankommer landet med hver sin individuelle "bagasje" som inneholder, i større eller mindre grad, av opplevde traumatiske hendelser.

4.1.1 Hva er en traumatisk hendelse?

En traumatisk hendelse karakteriseres ved plutselige, uventete enkelthendelser, eller av varige, gjentatte hendelser som fullstendig overskrider en persons mestringsressurser, eller vedkommende sin evne til å integrere tanker og følelser som er involvert i opplevelsen (NKVTS 2011, sitert fra Oppedal mfl. 2011, 19). Det er vanlig å skille mellom mellommenneskelige traumer og ikke-mellommenneskelige traumer. Førstnevnte er hendelser utført av mennesker mot andre mennesker, som for eksempel krig og terrorisme, vold, og overgrep. Sistnevnte kan være naturkatastrofer, ulykker eller livstruende sykdom (De Bellis & Van Dillen 2005, sitert fra Oppedal mfl. 2011, 19)

4.1.2 Påvirkning av traumatiske hendelser hos enslige mindreårige flyktninger

Både direkte og indirekte opplevelser knyttet til krig og forfølgelse påvirker barn og ungdoms livssituasjon. I hvilken grad eller hvorvidt en hendelse oppleves som traumatisk eller ikke kan påvirkes av flere forhold, slik som barnets alder, barnets forståelse av situasjonen, opplevelse av å være beskyttet, og mulighet til å kontrollere faren (Bengtson og Ruud 2012, 187; Dyb og Stensland 2016, 46). Foreldrenes nærvær kan ha stor betydning for hvordan et barn opplever en truende opplevelse. Hvis foreldrene forholder seg rolige, kan hendelsen "bare" oppleves som stressfylt, men hvis foreldrene er svært urolig eller ikke tilstede, kan situasjonen oppleves som traumatisk (Dyregrov 2000, 12).

Det å ha opplevd krig innebærer gjerne ikke bare en isolert traumatisk enkelthendelse, men innebærer ofte hendelser som drap, vold og overgrep, i tillegg til at sosial støtte og andre vanlige beskyttende systemer ofte blir revet bort (Nordanger mfl. 2006, sitert fra Oppedal,

Seglem, Jensen 2009, 19). Det er vanlig å definere det å være utsatt for en traumatisk hendelse som å oppleve det selv eller å være vitne til en slik hendelse (Dyb og Stensland 2016, 46). For barn kan det å være vitne til alvorlige hendelser, andres død eller alvorlige skader, og ikke minst det å være vitne til vold mot foreldre være en traumatisk opplevelse, selv om de selv ikke er offeret (Dyregrov 2000,13).

Reaksjonene på traumatiske hendelser er forskjellig fra person til person (Varvin 2015, 74). Reaksjonene som kan komme etter traumatiske hendelser, eksempelvis angst, depresjon og hodepine, defineres som posttraumatisk stressreaksjoner (Dyb og Stensland 2016, 46, 51). Alle barn som opplever traumatiske hendelser utvikler ikke nødvendigvis posttraumatiske stressreaksjoner (Dyregrov 2000, 13). Indre ressurser, gode livsbetingelser rundt seg og et godt omsorgsmiljø gjør at mange greier seg godt både under og etter traumatiske hendelser (Dyregrov 2000, 13). Det er mange som klarer seg rimelig godt tross alt. Andre kan klare seg kortere eller lengre tid før de utvikler psykiske problemer (Varvin 2015, 74).

Traumatiske hendelser som skjer i barndom og oppvekst kan ofte resultere i komplekse reaksjoner. Traumer kan gjøre skade på menneskets helhetlige utvikling og fungering både somatisk, mentalt, sosialt og personlighetsmessig. For å forstå enslige mindreåriges psykososiale tilpasning er det å ha kjennskap til reaksjoner på traumatiske hendelser en viktig faktor (Nordanger mfl. 2006, sitert fra Oppedal, Seglem, Jensen 2009, 19).

4.1.3 Når kommer reaksjonene?

Reaksjoner på traumatiske hendelser kan fra individ til individ inntreffe til ulike tider. For noen vil de inntreffe kort tid etter hendelsen, og for andre kan det ta uker eller måneder. Noen flyktninger får reaksjoner på de de har vært utsatt for først når hverdagen har stabilisert seg (Oppedal mfl. 2011, 20). I møte med livstruende utfordringer er fokuset på overlevelse så sterk at følelser av tap og separasjon blir kontrollert og undertrykket for å kunne håndtere det som presser mest (Richman 1998, sitert fra Deveci 2012, 374). Følelsene som tidligere har blitt undertrykt kommer gjerne til overflaten i etterkant av bosetting (Deveci 2012, 374).

Sverre Varin (2015, 85) poengterer at det er høyst individuelt om en situasjon blir traumatisk for den enkelte, i hvilken grad og på hvilken måte. Det må også understrekes at ikke alle som blir utsatt for ekstreme hendelser blir traumatisert (Varvin 2015, 102). Det er imidlertid også viktig å unngå å definere hele gruppen av enslige mindreårige flyktninger som entydig sårbar,

da de også har ressurser som alle andre barn og unge. De er barn og unge som er opptatt av å være vanlige, og de fremstår som tålmodige, ambisiøse og opptatt av å mestre et nytt liv i et nytt land (Ruud og Waaktaar 2005, sitert fra Eide 2012, 184). Hvordan flyktninger blir møtt i Norge er av stor betydning for deres psykiske helse, og dette gjør det viktig å legge til rette at de blir møtt på en måte som forebygger ny traumatisering (Eide 2012, 183-184).

4.1.4 Psykiske plager hos bosatte enslige mindreårige

I følge rapporten "Avhengig og selvstendig" skrevet av Oppedal, Seglem og Jensen, pekes det på at forekomst av psykiske plager er meget høy blant bosatte enslige mindreårige (2009, 19). Rapporten tar utgangspunkt i et spørreskjema besvart av 325 enslige mindreårige flyktninger som ble bosatt i Norge i perioden 2000-2008 (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 15). Det fremkommer i rapporten at 52% av guttene og 60% av jente har så mye symptomer på depresjon at det antas at de har behov for hjelpe- og støttetiltak (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 18). En stor andel av de enslige mindreårige har posttraumatiske plager knyttet til krigsopplevelser. Hele 61% oppgir at de fortsatt har plagsomme minner knyttet til krigsopplevelsene, og 47% av fortsatt drømmer med mareritt om dette. Bare 30 % av de enslige mindreårige som oppgir at de har posttraumatiske plager svarer at de har vært hos lege eller psykologi på grunn av dette i løpet av de siste tre månedene. Psykiske lidelser som forblir ubehandlet kan vare i lang tid, og etter hvert bli kroniske (Oppedal, Seglem, Jensen 2009, 19-20).

4.1.5 Bearbeiding av traumer

I følge Hilde Myhrer og Elin Stenerud (2011, 88) er det svært få av barna og ungdommene som ønsker tradisjonell behandling eller terapi i form av samtaler, og de mener at årsaken til dette kan ha bakgrunn i at en slik tilnærming er totalt ukjent i deres kultur. I mange samfunn er også psykiske lidelser skambelagt. Samtidig er det også mange barn og unge som sliter med psykiske problemer uten å vite at det er mulig å søke hjelp (Eide 2012, 2012). Yesim Deveci (2012, 375) hevder at profesjonelle hjelpere, som blant annet sosialarbeidere, kan tilby emosjonell støtte og bistå med å romme følelser som kan være verdifull for barn og unge som ikke er klare for å utforske fortiden ved bruk av terapi og psykisk helsetjenester.

4.1.6 Resiliens

Resiliens handler om barns motstandskraft mot å utvikle psykiske problemer. Det kommer til syne hos barn som viser effektiv og vellykket tilpasning tross kriser og truende omgivelser (Borge 2010, 12). I første omgang ble resiliens ble forstått som egenskaper ved det enkelte barn, som for eksempel intelligens, selvtillit, jeg-styrke og autonomi. I senere tid har resiliensforskning imidlertid utvidet perspektivet og belyst betydningen av miljøet rundt barnet, kalt for økologisk resiliens. De ble opptatt av at utvikling av resiliens er mer avhengig av kvaliteten på de fysiske og sosiale omgivelsene enn av egenskaper ved personligheten til barnet. Resiliens viser dermed til både individuelle faktorer, kvaliteten ved relasjoner og til de sosiale omgivelsene. Kunnskap om hva som gjør at noen barn utvikler seg bedre enn andre tross risikofaktorer, kan være viktig for å hjelpe andre barn i en form for risiko mot en sunn utvikling (Borge 2012, 12).

I følge Sverre Varvin bestemmes utvikling av resiliens hos flykntinger av de relasjonelle forhold og de omgivelser flykntinger er i og møter, og de mulighetene som finnes for å være aktiv og bestemme over tilværelsen (Varvin 2015, 212). Daniel mfl. hevder at det å ha en sikker base, mestre skole, ha positive vennskap, dyrke talenter og interesser, fremme ”positive verdier”, og det å være og bli sosialt kompetent er områder som kan bidra til å fremme resiliens (Daniel m.fl 1999, sitert fra Kohli & Mather 2003, 207).

4.1.7 Opplevelse av sammenheng

Sence of coherence (SOC) er et begrep som ble utviklet av Aaron Antonovsky. Oversatt til norsk kan det forstås som ”*opplevelse av sammenheng*”. Begrepet bygger på det salutogenese perspektivet som handler å finne ut hvor hvert enkelt mennesket til enhver tid befinner seg på kontinuumet mellom helse og uhelse. ”Opplevelse av sammenheng” består av de tre elementene: begripelighet, håndterbarhet og meningsfullhet (Antonovsky 1987, 16). Begripelighet handler om i hvilken grad man opplever at stimuli man utsettes for, enten i det indre eller ytre miljø, er kognitivt forståelig. Det at noe oppleves ordnet, sammenhengende, strukturert og tydelig framfor kaotisk, uorganisert, tilfeldig, uventet og uforståelig (Antonovsky 1987, 16-17). Håndterbarhet handler om evne og mulighet til å påvirke både egen situasjon og omgivelsene. Det baseres på hvilke ressurser en har til rådighet for å kunne håndtere livet. Meningsfullhet er knyttet til følelser og i hvilken grad man føler at noe i livet er verdt å engasjere seg i og bruke krefter på (Antonovsky 1987, 17-18).

4.2 Et nytt liv i Norge

Det som først og fremst er felles for flyktninger er at de har mistet deres hjem (Varvin 2015, 25). Et hjem er mer enn bare et konkret fysisk hus eller sted (Papadopoulos 2002, 5). Det handler ikke bare om selve stedet, men alle følelsene assosiert ved det området der livet har utfoldet seg (Papadopoulos 2002, 10). Et hjem handler om relasjoner til sine nære, der barn vokser opp, der måltider inntas, og der man deler og har et forhold til sine nærmeste (Varvin 2015, 170). Å skape et nytt hjem og bygge relasjoner tar tid. For å oppnå dette er man avhengig av aksept og følelse av tilhørighet (Varvin 2015, 25)

I følge Varvin (2015, 86) blir vi gjennom hele livet påvirket av sosiale og kulturelle normer, og vi lever og utvikler oss i sosiale og kulturelle fellesskap. Tilsammen utgjør disse fellesskapene våre forankringspunkter. Brudd i disse mer eller mindre stabile forankringspunktene kan føre til alvorlig ubalanse i oss selv og i forhold til omgivelsene (Varvin 2015, 86). Migrasjon og eksil fører til at identitetens referanse- og forankringspunkter blir svekket eller minsker, som utfordrer ens egen identitet, og man beveger seg i fremmed terreng der "koden" er ukjent (Varvin 2015, 177). De erfaringene, vanene, ferdighetene knyttet til opplevelsen av en selv og hvem man er, møter en virkelighet som er fremmed, og der man ikke går naturlig inn i en sosial rolle som gir bekreftelse og vekker gjenkjenning hos andre. Dette kan medføre at det oppstår en konflikt mellom hvem man var og hvem man er i de nye miljøene, og man stiller seg gjerne følgende spørsmål: Hvem er jeg, og hvem kan jeg være i den nye situasjonen? (Varvin 2015, 178, 181). Samtidig kan det å komme til et nytt land med en annen kultur, et ukjent språk, andre skikker gi muligheter for å lære seg selv å kjenne på nye måter (Varvin 2015, 182).

Det å komme til et nytt land og en ny kultur kan være overveldende og by på flere utfordringer. Man befinner seg i omgivelser som lukter annerledes, der maten er merkelig, musikken er fremmed, språket ofte helt uforståelig, skikker annerledes, moralen forskjellige og der mennesker har helt andre verdier. Det er også få som vet om ens bakgrunn, kultur og religion. Dette kan føre til misforståelser, både fra ens egen side og fra andres side. Nyankomne flyktninger må hele tiden "ta stilling" til vanlige situasjoner som om de var nye hele tiden. I motsetning til i kjente omgivelser der alt skjer automatisk, kreves det aktpågivenhet, konsentrasjon og et stort forbruk av psykisk energi når man skal orientere seg i et fremmed miljø (Varvin 2015, 177). Det å være fremmed i en ny kultur er enda vanskeligere

for enslige mindreårige flyktninger som er uten tilknytningspersonenes støtte (Varvin 2015, 168)

Bekymring for familien i utlandet kan utgjøre en belastning i hverdagen til den enslige mindreårige. Bekymringen kan bli ekstra tung dersom den unge ikke har nære omsorgspersoner å søke trøst fra (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 27).

Det å ha plager fra tidligere traumatiske livshendelser kan ha betydning for den psykiske helsen, men også for den psykososiale tilpasningen i et nytt land (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 20). Samtidig kan utfordringer og belastninger enslige mindreårige møter i hverdagen i Norge utgjøre en risiko for psykiske plager (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 11). I følge Varvin (2015, 9) er det som skjer etter store påkjenninger som traumatiseringer og tap, avgjørende for hvordan det vil gå senere når det gjelder psykisk helse, integrasjon og utvikling. Det er derfor viktig at de som jobber med flyktninger legger forholdene til rette for vekst og utvikling.

Kapittel 5: Tilrettelegging

I følge Lutine de Wal Pastoor (2016, 204) kan bosettingsfasen betraktes som en liminal fase i flyktningers integreringsprosess. De befinner seg i en overgangsfase mellom separasjon, det å være utenfor, og inkorporasjon, det å være innenfor.

Ravi Kohli (2011) presenterer begrepene *safety, belonging and success* og knytter de til grunnleggende behov som må tilfredsstilles for alle barn, og som er særlig viktig i enslige mindreårige sin livssituasjon. I ”safety” legges det til grunn å ha en rytme og forutsigbarhet i hverdagen, å være på en god skole, tilgang på helsetjenester, og finne tillitsfulle og pålitelige mennesker, voksen og jevnaldrende (Kohli 2011, 317). For å føle ”belonging” er det behov for å ha et beskyttende nettverk av mennesker, og å ha minst en voksenperson som kan gi rom for å snakke om tidligere opplevelser. Utdanning trekkes frem som et middel viktig middel for å oppnå ”success” (Kohli 2011, 318- 319).

Hilde Lidén mfl. (2013, 47) hevder at begrepene trygghet, tilhørighet og mestring er forenelig med forskningsresultat når det kommer til hva som fremmer mental og fysisk helse, og barnas egne ønsker om voksenkontakt, gode omsorgspersoner, utdanning og aktivitetstilbud. Lidén mfl. påpeker også at det er viktig å ikke være for opptatt av hjelperrollen, men ha en helhetlig

tilnærming til omsorg som også omfatter relasjoner til jevnaldrende, det som foregår på skolearenaen, relasjoner til familie og venner, tilhørighet til etnisk gruppe, aktiviteter på fritidsarenaer, forholdet til lokalsamfunnet og så videre.

5.1 Skole

Skolen er en viktig arena for barn og unge, da skolen tilbyr forutsetninger for utdanning og arbeid i et land (Ryding og Leth 2014, 51). Pastoor fremhever skolen som en særlig betydningsfull arena for enslige mindreårige som kan bedre framtidssiktene deres gjennom læring, språktilegnelse, etablering av sosiale nettverk og gjenopprettelse av hverdagsrytmen (2012, 219, 221). Skolen tilbyr også læring utover den formelle kunnskapen, da det også er en arena hvor man lærer norsk, normer og verdier (Pastoor 2015, 250). På skolen kan enslige mindreårige flyktninger treffe jevnaldrende som de kan etablere vennskap med og bygge opp nye sosiale nettverk (Pastoor 2012, 219). Sosialisering i skolen medfører også tilegnelse av ferdigheter som er avgjørende for å kunne delta aktivt i norsk samfunnsliv, og dette kan påvirke enslige mindreårige sin integrering (Pastoor 2012, 234).

I tillegg til sosialisering og læring tilbyr skolen faste rutiner og trygge rammer som er viktig for flyktningbarn og ungdom som befinner seg i en sårbar og usikker situasjon i ukjente omgivelser (Pastoor 2012, 219). Etter en fortid preget av krig, uro, oppbrudd, avbrutt skolegang og stor usikkerhet, kan skolehverdagen bidra til å ”normalisere” livet for de enslige mindreårige (Pastoor 2012, 236).

I følge Pastoor kan det være en stor overgang for enslige mindreårige flyktninger å begynne på norsk skole. De må lære seg et nytt språk, nye fag, gå på skole i et nytt land og forholde seg til en ny skolekultur som kan være ganske krevende (2012, 230). Påkjenninger og traumatiske opplevelser både før og under flukten kan ha også konsekvenser for enslige mindreårige flyktninger sin psykiske helse og skolefungering. Tidligere opplevde traumatiske hendelser, som mange flyktningbarn og ungdom har med seg, fører til at mange sliter med angst, mareritt, søvnvansker, uro og konsentrasjonsvansker (Pastoor 2012, 232). I følge Pastoor (2012, 232) er enslige mindreårige flyktninger avhengig av ekstern oppfølging og støtte med hensyn til det faglige, men også det sosiale og mentale. De problemene enslige mindreårige flyktninger sliter med må bli tatt på alvor og følges opp ved å gi støtte, informere, motivere, tilrettelegge, eller henvises videre. Pastoor vektlegger at samarbeid

mellom skole, psykolog på skolen, og psykisk helsetjenester kan hjelpe elever med flyktningbakgrunn til å nå sitt fulle potensiale (Pastoor 2015, 251).

”Mental sundhed og trivsel i skolen hos unge flygtninge og indvandrere” er en dansk rapport skrevet av Else Ryding og Ingrid Leth om mental helse og trivsel i skolen hos elever fra traumatiserte flyktningfamilier. Begrepet ”taushetens sammenvergelse”, som blir presentert i rapporten, brukes om det å ikke oppdage flyktningelevenes psykiske stresssymptomer i skolen. Undersøkelsen deres belyser mangelfull kompetanse hos lærerne om å oppdage stressymptomer hos flyktninger, og at de unge ofte skjuler sine psykiske plager, og dette utgjør ”sammenvergelsen” (Ryding og Leth 2014, 51).

For barna i Norge har foreldrenes innsats stor betydning for hvordan de har det og gjør det i skolen. Da enslige mindreårige flyktninger er uten foreldre eller nære omsorgspersoner, er de avhengig av å få hjelp til lekser og oppfølging av skolearbeid fra andre personer (Pastoor 2012, 226). I løpet av ungdomsårene skal man også foreta fundamentale beslutninger angående ens egen fremtid, hvorav deler av disse beslutningene innebærer valg av utdanning og yrke (Rutter 2003, sitert fra Pastoor 2016, 207).

Selv om det forekommer høy motivasjon blant enslige mindreårige og de er ambisiøse med tanke på å lykkes på skolen, er det få av dem som fullfører. Det viser seg at læringsutbyttet deres er betydelig lavere enn etnisk norske elevers utbytte, og mange sliter i skolen (Pastoor 2012, 229) .

5.1.2 Sosialt nettverk

Et nettverk defineres som et sosialt system bestående av varige relasjoner som enkeltpersoner, grupper, eller institusjoner samhandler med, og som av personen, gruppen eller institusjonen oppleves som et fellesskap (Bø 2000, 193). Tidligere har fokuset lagt på betydningen kvaliteten på hjemmet har for sosialisering, støtte og stimulering. I senere tid har det blitt lagt vekt på tilknytning til signifikante mennesker. Mennesker utvikler seg i samspill med andre mennesker, og dette gjør nettverket rundt oss viktig (Fyrand 2016, 77).

Å være en del av et fellesskap har ikke bare en sosial gevinst, men også en helsemessig gevinst. Sosiale relasjoner hjelper mennesker til å håndtere dagliglivets problemer og utfordringer (Fyrand 2016, 75). Sosial støtte innebærer former for hjelp og støtte som

utveksles i vår samhandling med andre mennesker (Fyrand 2016, 32). Sosial støtte fra venner og sosial aktivitet av ulikt slag kan fungere som en buffer mot stress og påkjenninger og dermed beskytter barn og ungdom mot fysiske og psykiske sykdommer (Fyrand 2016 87, 91). Når negative hendelser rammer oss, som ofte får negativ innvirkning på vår helse, er tilgang på god sosial støtte en viktig del av vårt mestringsrepertoar (Fyrand 2016, 90). Det å oppleve og erfare at noen bryr seg om oss og viser omsorg når vi trenger det har i seg selv en støttende og helsefremmende utvikling (Fyrand 2016, 132). Sosial støtte innebærer at den som mottar støtten føler seg akseptert, anerkjent og verdifull (Fyrand 2016, 132)

Mangel på nettverk kan føre til ensomhet hos mennesker. Ensomhet kan beskrives som mangel på nære personer, kalt emosjonell ensomhet, eller mangel på sosialt nettverk, sosial ensomhet (Replau og Perlman 1982, sitert fra Oppedal, Seglem, Jensen 2009, 37). En annen faktor som kan føre til at ensomhetsfølelse oppstår, er at man føler seg forskjellig fra andre, eller opplever å bli holdt utenfor nettverk med jevnaldrende (Oppedal, Seglem, Jensen 2009, 24). Det å føle seg hjelpeløs som følge av mangel på hjelp og støtte som tilknytning til nære voksenpersoner gir, er også en kilde til ensomhet (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 38).

I rapporten ”Avhengig og selvstendig” skrevet av Oppedal, Seglem og Jensen (2009) fremheves det at for mange unge med innvandrerbakgrunn kan det være vanskelig å få kontakt med ungdommer med etnisk majoritetsbakgrunn, og dette kan føre til følelse av ensomhet. Det belyses i rapporten at hele 39% av de enslige mindreårige følte seg ensomme sammenliknet med 17 % av lavrisikoungdommene med etnisk minoritetsbakgrunn og 11 % av de med etnisk majoritetsbakgrunn (Oppedal, Seglem og Jensen 2009, 24).

Diveci (2012, 377) hevder at selv om en profesjonell hjelper ikke kan fjerne sorgen barn og unge bærer på som følge av tap av omsorgspersoner og nettverk, kan profesjonelle hjelpere imidlertid være en enorm hjelp i å støtte barna med å skape nye relasjoner som kan lette sorgen i forhold til dette tapet. En profesjonell hjelper kan bistå ved å identifisere muligheter for unge til å utvikle vennskap med jevnaldrende, til å dyrke interesser og etablere støttende og tillitsfulle relasjoner til voksne.

5.1.3 Signifikante andre

Barn og unge har behov for å knytte bånd til et variert utvalg av betydningsfulle mennesker (Bø 178, 2000). George H. Mead bruker betegnelsen *the significant others* om personer i det

primære nettverket, som utgjøres av relasjoner til den mer stabile kjernen av mennesker som betyr særlig mye for en (George H. Mead 2005, sitert fra Bø 2012, 180) Dette er nettverkskontakter som et hvert barn må ha i ”bunnen av sitt liv”, som foreldre, søsken, venner, besteforeldre, slekt og så videre. Disse personene er spesielt viktig fordi det først og fremst er disse som gir barnet den elementære trygghet og gir barnet den grunnleggende sosiale, personlige og kulturelle identitet. De setter grenser og utøver sosial kontroll og skaper struktur, samt skaper grunnlag for tilegnelse av verdier, koder og kunnskap (Bø 2012, 180). Tilknytning til signifikante andre, og det å oppleve seg elsket og sosialt verdsatt er fundamentalt for helse, mestring, og velvære livet ut (Bø 2000, 192).

I følge Bronfenbrenner kan en voksen og erfaren person, utenom mor og far, som fungerer som en venn, rådgiver, støttekontakt og rolle modell, være verdifull for barn og ungdom sin utvikling. Denne personen kaller han for ”mentor” (Bronfenbrenner 1979, sitert fra Bø 2012, 180).

Ketil Eide har skrevet en rapport basert på data om 511 enslige mindreårige flyktninger som ble bosatt fra 1989-1992, hvor han intervjuet 25 av disse. I undersøkelsen kom det frem at det som kjennetegnet de voksenpersonene som ungdommene omtalte som signifikante andre var at de så dem, forstod dem og hørte på dem (Eide 2000,109-110).

Kapittel 6: Relasjon i sosialt arbeid

6.1 Relasjonskompetanse

Irene Levin presiserer at sosionomer arbeider med relasjoner og gjennom relasjoner, og innenfor relasjonen sosionom og klient eksisterer det to relasjoner. Sosionomens relasjon til klient og klientens relasjon til sosionomen. Det er gjennom det som oppnås ved hjelp av sosionomens relasjon til klienten at en kan få til en endring, men først og fremst må sosionomen bli akseptert som en endringsagent (Levin 2004, 87-88). I følge Røkenes og Hansen handler relasjonskompetansen om å forstå og å samhandle med de menneskene vi møter i yrkessammenheng på en god og hensiktsmessig måte (2002, 9-10). Som sosionom må en kunne gå inni en relasjon, tilrettelegge for god kommunikasjon og forholde seg slik at det som skjer, er til det beste for den andre (Røkenes og Hanssen 2002, 11).

En forutsetning er at sosionomen forholder seg til den andre, ikke som et objekt, men som et subjekt og medmenneske, og til personens opplevelser, følelser, ønsker og vilje (Røkenes og Hanssen 2002, 13). Viktige oppgaver hos sosionomen er å bidra til fremme læring, utvikling, bevisstgjøring, frigjøring, vekst, mestring eller bedret funksjon hos den andre. For å få dette til er kvaliteten på relasjonen mellom sosionomen og den andre helt avgjørende. En ”bærende relasjon” er avgjørende for den hjelpen fagpersonen gir. Dette innebærer at relasjonen både skal kunne *bære* den hjelpen som gis, det vil si være et medium for forandring, samtidig som det å være i en slik relasjon i seg selv *er* en hjelp (Røkenes og Hanssen 2002, 19). Tillit er en forutsetning for å skape en god relasjon. Anthony Giddens hevder at tillit til personer har med tiltro til påliteligheten hos en person, hvor tiltroen baseres på en annen person sin ærlighet og omsorg. Tillit handler også om å få tilfredsstilt vesentlige behov i omsorgen og om forventninger til forutsigbarhet i tilværelsen (Giddens 1994, sitert fra Eide 2000, 59-60).

6.1.1 Hvordan etablere en god relasjon?

En god relasjon er avgjørende for å yte god hjelp og motivere for å bidra til forandring og utvikling (Eide og Eide 2004, 125). Sosionomens ferdigheter er betydningsfulle for om sosionomen klarer å skape en positiv arbeidsrelasjon (Shulman 2003, 51). Et sentralt prinsipp i sosialt arbeid er “å starte der klienten er”. Å starte der klienten handler om å forsøke å sette seg inn i den andres sted. Sosionomen kan aldri sette seg fullstendig inn i den andres situasjon, da sosionomen ikke er den andre, men det sentrale er at den andre føler seg respektert og forstått (Levin 2004, 80). Det å sette seg inn i og forstå den andres følelser, opplevelser og reaksjoner handler om å vise empati (Røkenes og Hanssen 2002, 181). For å oppnå en empatisk holdning er det særlig tre forhold som er sentrale: å lytte, å forstå og å være anerkjennende (Røkenes og Hanssen 2002, 187). Et annet sentralt prinsipp i sosialt arbeid er ”å se personen i situasjonen”. Det handler om å omfavne helheten som mennesket inngår i, som innebærer å se på forholdet mellom individ, gruppe og samfunn og hvordan de påvirker hverandre (Levin 2004, 67-68). I forbindelse med å avslutte den profesjonelle relasjonen må sosionomen sørge for at det gjøres på en god måte (Røkenes og Hanssen 2002, 10).

6.1.2 Kommunikasjon

Kommunikasjon er også en viktig del av relasjonen. En viktig forutsetning for god kommunikasjon er at sosionomen har evne til å ivareta den andre, se den andre og til å styre samtalen ut fra det den andre har behov for. En annen forutsetning er at sosionomen forholder

seg til det sentrale i det den andre uttrykker, og gjør dette på måter som får den andre til å føle seg sett, forstått og ivaretatt (Eide og Eide 2004, 18).

Kapittel 7: Drøfting

I det følgende vil jeg drøfte problemstillingen: *"Hvordan kan sosionomer tilrettelegge for at enslige mindreårige flyktninger tilpasser seg en ny tilværelse etter bosetting?"* i lys av den teorigrunnlaget jeg har presentert i det foregående kapittel.

6.1 Tilpasning

Enslige mindreårige har opplevd flere store tap da de har blitt skilt fra familie, slekt venner, språk, kultur og kjente omgivelser (Varvin 2015). De har med andre ord tapt alt som gir følelse av trygghet og tilhørighet. I etterkant av å ha blitt bosatt skal de finne seg til rette i sitt nye hjemland og det som skal bli deres nye hverdag. Det å tilpasse seg et fremmed samfunn kan være overveldende og utfordrende for alle, derimot er det rimelig å anta at det kan oppleves ekstra utfordrende for enslige mindreårige da de ikke har omsorgspersoner å støtte seg på. En mulig tolkning er at enslige mindreårige kan ha behov for en voksenperson som kan tilby hjelp, støtte og omsorg som kan bidra til å tilpasning til den nye tilværelsen. Det understrekes av Kohli (2011) at det å ha minst en voksenperson rundt seg, som man kan snakke med, er betydningsfullt for å kunne føle tilhørighet og trygget. Slik jeg ser det kan sosionomen kan være denne voksenpersonen for den unge.

I den nye tilværelsen i Norge er det mye som vil være fremmed for den enslige mindreårige. Slik Varvin (2015) påpeker kan tap kulturelle koder, og identitetens forankrings- og referansepunkter føre til ubalanse i oss selv og i forhold til omgivelsene. I motsetning til opprinnelseslandet hvor alt er kjent, er det mye i den nye tilværelsen i Norge som den enslige mindreårige må lære seg å kjenne. Det kan være vanskelig å lære en fremmed kultur å kjenne på egenhånd. Jeg tenker derfor at sosionomen kan fungere som en "guide" for den enslige mindreårige inn i den norske kulturen, og hjelpe den unge med å lære de kulturelle koden. Slik jeg ser det kan det å lære å forstå den norske kulturen øke den enslige mindreåriges begripelighet (Antonovsky 1987).

Det kan imidlertid tenkes at noen av de unge kan oppleve et ubehag med å knytte seg til den norske kulturen, da det kan gi en følelse av svik mot sin egen kultur, familie og medføre en følelse av å miste sin egen identitet. Det kan også være at noen av de unge vil være redd for at det å tilegne seg en ny kultur blir det samme som å gi slipp på sin egen kultur. I lys av dette

tenker jeg at det er viktig at sosionomen anerkjenner, respekterer og har en empatisk holdning overfor den enslige mindreåriges følelser knyttet til dette (Røkenes og Hanssen 2002). Det å komme til et nytt land handler derimot ikke bare om tap, men det kan også være mulighetens rom. Den enslige mindreårige har mulighet til å lære seg selv å kjenne på nye måter og utvikle seg som menneske. Det kan også tenkes at det foreligge muligheter i Norge som den enslige mindreårige kanskje ikke ville hatt tilgang på i opprinnelseslandet sitt. På bakgrunn av dette tenker jeg at, i tillegg til å være anerkjennende overfor de tapene den enslige mindreårige opplever, kan en viktig oppgave hos sosionomen være å hjelpe den unge med å se positive sider med den nye tilværelsen og de mulighetene som finnes her i landet som kan bidra til utvikling, vekst og mestring (Røkenes og Hansen 2002).

6.2 Signifikante andre

Det er et fellestrekk for enslige mindreårige at de har erfart tap som brudd med foreldrene sine, slekt og oppløsning av sosiale nettverk. Barn og unge har behov for mennesker i livet sitt som bryr seg og viser omsorg. Mead (2005) bruker betegnelsen signifikante andre om de personene som står et barn nærmest, som foreldre, søsken, slekt og venner. Enslige mindreårige er derimot uten sine signifikante andre. En mulig tolkning er at de har behov for noen andre signifikante mennesker da de befinner seg i en livssituasjon som kan være utfordrende og belastende. Slik jeg ser det er sosionomen, som følger opp den enslige mindreårige, i en posisjon til å kunne bli en signifikant andre for den unge. Sosionomer er kompetente på å etablere gode og bærende relasjoner, og er opptatt av møte hele mennesket og anse hver enkelt som et subjekt. Bronfenbrenner (1979) bekrefter at en voksen og erfaren person, utenom mor og far, kan være verdifull for barn og ungdom sin utvikling. Jeg tenker at viktig forutsetning for relasjonen er at den enslige mindreårige opplever tillit til sosionomen. Giddens (1994) bekrefter betydningen av tillit for å etablere en god relasjon. Enslige mindreårige kan ha opplevd å bli lurt og utnyttet av voksne under flukten som de gjerne hadde tillit og som de trodde ville hjelpe de. I lys av dette kan det tenkes at de har liten tillit til andre mennesker, og dette kan gjøre det utfordrende for sosionomen å vinne den enslige mindreårige sin tillit. Det er dermed viktig at sosionomen er bevisst viktigheten av å være tilgjengelig, tillitsfull og omsorgsfull relasjonen til den unge. I det som kan være en belastende og utfordrende livssituasjon for den unge, kan det tenkes at relasjonen mellom sosionom og den enslige mindreårige kan bidra til fremme resiliens hos den unge.

Det kan imidlertid være viktig for den unge å etablerer relasjoner med jevnaldrende og andre

voksenpersoner utover denne relasjonen. Oppedal, Seglem og Jensen (2009) peker på faren ved å bli altfor knyttet til en offentlig ansatt, da de er mindre tilgjengelig og relasjonen til dem er avgrenset i tid. På bakgrunn av dette tenker jeg at sosionomen burde bruke sin posisjon til å tilrettelegge for at den den enslige mindreårige kan å etablere kontakter med *andre* voksenpersoner i lokalmiljøet, som også kan bli en signifikant andre for den unge. Ettersom sosionomen er en profesjonell hjelper og relasjonen har en visst varighet, kan det tyde på en voksenperson utenfor hjelpeapparatet kan tilby en mer varig og stabil relasjon i tiden fremover.

Det er betydningsfullt for enslige mindreårige å etablere et nettverk i nærmiljøet med andre jevnaldrende. Fyrand (2016) argumenterer for at det å være en del av et fellesskap kan tilføre både sosiale og helsemessige goder. En del enslige mindreårige uttrykker imidlertid at de føler seg ensom tiden etter bosetting (Oppedal, Seglem og Jensen 2000). Dette kan tyde på manglende nettverk, og dermed et behov for å etablere et nettverk. Det kan tenkes at det kan være utfordrende for enslige mindreårige å etablere et nettverk på egenhånd, og ikke minst det å finne de riktige arenaene å søke venner på. Slik jeg ser det kan også bosituasjon være en faktor som kan påvirke muligheten til å sosialisere seg med andre. Det kan tyde på at de unge som bor på hybel alene har et særlig behov for å møte andre jevnaldrende utenfor hjemmet. Enslige mindreårige i bofellesskap har derimot flere rundt seg som de kan sosialisere seg med. Det er imidlertid ikke gitt at noen av de andre blir en nær person for den enslige mindreårige, og den unge kan oppleve emosjonell ensomhet. Imidlertid er det for mange enslige mindreårige vanskelig å få kontakt med norsk ungdommer (Oppedal, Seglem og Jensen 2009).

Diveci (2012) argumenterer for at profesjonelle hjelpere kan identifiserer muligheter for den unge til å utvikle vennskap med jevnaldrende. Slik jeg ser det kan sosionomen hjelpe den enslige mindreårige med å etablere et nettverk. Sosionomen har kjennskap til hvilke ressurser som finnes i frivillige organisasjonene i lokalsamfunnet og arenaer som gir den enslige mindreårige mulighet til å knytte vennskap på tvers av etniske grupper. Sosionomen kan gjøre den unge kjent med hvilke muligheter for aktivitet og fellesskap som finnes i nærmiljøet, motivere til å finne en fritidsinteresse som den unge liker, og tilrettelegge for at den enslige mindreårige kan være med på sosiale aktiviteter som annen ungdom i nærmiljøet er med på. Vennskap med jevnaldrende i lokalmiljøet, som er basert på frivillighet, kan skape følelse av inkludering, trygghet og trivsel sammenlignet med relasjonen til sosionomen som

er i mindre grad bærer preg av frivillighet. Fyrand understreker at sosial støtte fra venner og sosial aktivitet kan fungere som en buffer mot psykiske plager hos enslige mindreårige, og hjelpe de å håndtere de belastningene og utfordringene de kan kjenne på (Fyrand 2016).

6.3 Skole

Skolen er som nevnt en betydningsfull arena for enslige mindreårige både med tanke på utvikling og det at skolen tilbyr forutsigbarhet og faste rammer, som kan bidra til å gjenskape en mer normal hverdag for de unge (Pastoor 2012). Ettersom enslige mindreårige kommer fra ulike deler av verden, kan det være store variasjoner i skolens rammer i opprinnelseslandet sammenlignet med skolens rammer er i Norge. I lys av dette tenker jeg at det kan være utfordrende for den enslige mindreårige å sette seg inn i det norske skolesystemet helt på egenhånd. Slik jeg ser det kan sosionomen komme med nyttige råd og hjelpe den unge med å sette seg inn i det norske skolesystemet når den unge starter på videregående skole. Sosionomen kan også komme med gode råd som kan danne grunnlag for den enslige mindreårige til å ta viktige beslutninger vedrørende videre utdanning og yrke, da foreldrenes veiledning ikke er tilgjengelig (Pastoor 2016).

Det kan imidlertid være utfordrende for den enslige mindreårige å ha fokus på skolen da mange av dem sliter med psykiske plager etter tidligere hendelser de har opplevd under krig og flukt. Konsentrasjonsvansker, angst og søvnvansker kan påvirke deres skolefungering, så vel som gi dem utfordringer med å møte på skolen. Slik jeg ser det er det betydningsfullt at lærerne, som underviser i en klasse hvor det er elever med flyktningbakgrunn, har en viss kjennskap til de reaksjonene som den enslige mindreårige kan oppleve i etterkant av å ha opplevd traumatiske hendelser. Rapporten til Ryding og Leth (2014) peker imidlertid på at lærerne ikke hadde god nok kompetanse til å kunne fange opp de psykiske plagene til elever med flyktningbakgrunn. Dette var riktignok en undersøkelse på danske skoler, men det kan tenkes at det også forekommer mangelfull kunnskap blant lærere i norske skole.

Slik Pastoor påpeker kan et tverrfaglig samarbeid mellom skole og psykisk helsetjenester være viktig for å hjelpe enslige mindreårige til å nå sitt fulle potensiale (2015). På bakgrunn av dette tenker jeg at en sosionom kan være en del av det tverrfaglige samarbeidet, da sosionomen har en bedre innsikt i livssituasjonen til den enslige mindreårige enn lærerne på skolen. Det tverrfaglig samarbeid kan bidra til å styrke den unges sosiale og mentale

fungering i skolen ved at den unge får den tilretteleggingen det er behov for, og dette kan bidra til å styrke opplevelse av mestring og meningsfullhet.

For barna i Norge har foreldrenes innsats stor betydning for hvordan de har det og gjør det i skolen, og det er vanlig med dialog mellom skole og hjemmet. Enslige mindreårige har imidlertid ingen foreldre eller andre nære tilknytningspersoner som kan hjelpe de med lekser, og følge de opp i skolen. Ettersom enslige mindreårige flyktninger er uten foreldre kan det tyde på at de har behov for hjelp til dette fra andre personer (Pastoor 2012). Enslige mindreårige som bor på bofellesskap som er bemannet har tilgang på voksenpersoner som kan hjelpe de med skole. Enslige mindreårige som bor alene på hybel har derimot ingen tilgjengelige voksenpersoner som kan hjelpe de, noe som kan tyde på at de kan ha et ekstra behov en person som kan hjelpe de med skolearbeid. I lys av dette tenker jeg at, sosionomen som en stedfortreder for foreldrene, kan i samarbeid med lærerne tilrettelegge for at den enslige mindreårige mottar leksehjelp, hvis den unge skulle ha utfordringer med å forstå eller mestre fagene. Flere organisasjoner tilbyr også leksehjelp, som eksempelvis Røde Kors og Redd Barna (Pastoor 2012, 226). Det understrekes av Pastoor at god leksehjelp vil kunne bedre enslige mindreårige sine faglige prestasjoner, motivere dem til økt innsats på skolen og forebygge frafall (Pastoor 2012, 226).

Ettersom enslige mindreårige kommer fra ulike deler av verden, kan det være store variasjoner i skolens rammer sammenlignet med skolens rammer er i Norge. I lys av dette tenker jeg at det kan være utfordrende for den enslige mindreårige å sette seg inn i det norske skolesystemet helt på egenhånd. Slik jeg ser det kan sosionomen komme med nyttige råd og hjelpe den unge med å sette seg inn i det norske skolesystemet når den unge starter på videregående skole. Sosionomen kan også komme med gode råd som kan danne grunnlag for den enslige mindreårige til å ta viktige beslutninger vedrørende videre utdanning og yrke, da foreldrenes veiledning ikke er tilgjengelig (Pastoor 2016).

6.4 Psykisk helse

Mange enslige mindreårige klarer seg bra og utvikler ikke psykiske plager, til tross for å ha opplevd traumatiske hendelser og det å være bosatt i et fremmed land helt alene. Sosiale omgivelser og kvaliteten ved relasjoner kan legge grunnlag for utvikling av resiliens (Borge 2012). Av de enslige mindreårige som klarer seg bra, er en mulig tolkning at de har vært

omringet og blitt beskyttet av foreldre eller andre nære personer under den traumatiske hendelsen. Dyregrov (2000) bekrefter at et godt omsorgsmiljø under den traumatiske hendelsen kan bidra til at den unge klarer seg bra i ettertid. Det er imidlertid viktig å påpeke at personlige egenskaper hos den enslige mindreårige også kan være en faktor for å klare seg bra, og at enslige mindreårige som ikke har hatt det samme omsorgsmiljøet rundt seg likevel kan utvikle god psykisk helse.

Selv om mange klarer seg bra, er forekomsten av psykiske plager høy blant bosatte enslige mindreårige. Psykiske lidelser som forblir ubehandlet kan vare i lang tid og etter hvert bli kroniske. Dette kan også påvirke tilpasningen til den nye tilværelsen her i Norge (Oppedal, Seglem og Jensen 2009). Med tanke på at enslige mindreårige ikke har tilknytningspersoner som de kan søke støtte og hjelp fra, tenker jeg at det kan være behov for hjelp ”utenfra” til å håndtere traumer og psykiske plager. Det kan imidlertid være vanskelig for enslige mindreårige å få den hjelp de har behov for, hvis de ikke har kjennskap til sine rettigheter til helsetjenester i Norge når det kommer til helsetjenester, eller vet hva som eksisterer av tilgjengelige helsetjenester. Eide (2012) understreker at mange enslige mindreårige som sliter med psykiske problemer er uvitende om deres muligheter til å søke hjelp. I lys av dette tenker jeg at det er viktig at enslige mindreårige får hjelp fra noen som kan opplyse dem om deres rettigheter og bistå med å ordne hjelp til psykisk helse. Etersom sosionomer har kjennskap til lov om kommunale helse- og omsorgstjenester og dermed hvilke helsetjenesteloven rettigheter enslige mindreårige har, kan sosionomen bruke sin posisjon til å være et bindeledd mellom den enslige mindreårige og helsetjenester, og tilrettelegge for at den unge får den hjelpen som er nødvendig for kunne bearbeide traumer og forebygge dårlig psykisk helse.

Det er imidlertid viktig å huske på at tradisjonell behandling og terapi i form av samtaler er en mer vestlig tilnærming til psykisk helse og at det derfor for mange enslige mindreårige flyktninger kan være ukjent, og dette kan føre til at de ikke vil benytte seg av slike tjenester (Myhrer og Stenerud 2011). Blant enslige mindreårige som ikke ønsker å gå i terapi kan det uansett foreligge et behov for å snakke om vanskelige følelser og behov for å bearbeide traumer med hjelp fra noen, da er uten nære omsorgspersoner som er tilgjengelig til å prate med. En mulig tolkning er at det kan være lettere for den unge å prate om vanskelige følelser, med en person de kjenner og har tillit til enn en fremmed person. I følge Deveci (2012) kan profesjonelle hjelpere tilby emosjonell støtte og hjelpe barn og unge med å romme følelser. På

bakgrunn av dette tenker jeg at sosionomer kan innta en ”terapeutisk rolle” for enslige mindreårige som ikke ønsker å gå i terapi eller som ikke er klar for det, men som likevel har behov for å snakke med noen om det de har opplevd i hjemlandet, på flukt eller utfordringer i den nye tilværelsen. Sosionomer har gode kommunikasjonsferdigheter med evne til å se den andre og styre samtalen ut fra hva den andre har behov for. I tillegg innehar sosionomen kompetanse og ferdigheter om å forholde seg til det den andre forteller på en måte som får den andre til å bli sett, forstått og ivaretatt (Eide og Eide 2004). Det understrekes også av Eide (2000) i sin undersøkelse at voksenpersoner som fikk en betydning for enslige mindreårige var nettopp de som så dem, forstod dem og hørte på dem.

Krigens grusomheter og de belastningene enslige mindreårige har vært gjennom kan være så fjernt for oss i Norge at det kan være vanskelig å sette seg inn i. I lys av prinsippet ”å starte der klienten er”, som dreier seg om å forsøke å sette seg inn i den andres sted, kan det imidlertid være vanskelig for sosionomen, uansett hvor empatisk og kunnskapsrik sosionomen er, å sette seg inn i og forstå hva den enslige mindreårige har vært gjennom.

Kapittel 8: Avslutning

I denne oppgaven har jeg ved hjelp av det jeg anser som relevant litteratur, forskning og teori forsøkt å belyse hvordan sosionomer kan tilrettelegge for at enslige mindreårige flyktninger tilpasser seg en ny tilværelse etter bosetting i en kommune. Jeg har redegjort for enslige mindreårige sin situasjon når det kommer til å være i et nytt land, psykisk helse, sosialt nettverk og skole. Jeg har belyst hva som kan være utfordrende og hva de kan ha av behov, og drøftet det opp mot hva sosionomer kan bidra med både praktisk og relasjonelt for at den unge skal klare å tilpasse seg den nye tilværelsen på en god måte. Slik som drøftingen belyser sosionomer kan ha en betydningsfull rolle for den enslige mindreårige som er uten omsorgspersoner i tilpasning til et ny tilværelse. Sosionomen har evner og kompetanse til å tilrettelegge på flere plan som kan bidra til å styrke enslige mindreårige sine muligheter til å lære den norske kulturen å kjenne, etablere relasjoner til andre voksne og jevnaldrende i lokalmiljøet, å mestre og fungere skole, og forebygge og få hjelp til psykisk helse.

Litteraturliste

- Antonovsky, Aaron. 1987. *Unravleing the mystery of health. How people manage stress and stay well*. Jossey-Bass Publishers. San Francisco, Cailifornia.
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. 2011. *Arbeid med enslige mindreårige asylsøkere og flyktninger. En håndbok for kommunene*.
https://www.buudir.no/global/nbbf/minoriteter/Arbeid_med_enslige_mindrearige_asylsokere_og_flyktninger.pdf (21.03.2017)
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (BUFDIR) 2017. Enslige mindreårige asylsøkere og flyktninger.
https://www.buudir.no/Statistikk_og_analyse/Oppvekst/Barn_pa_flukt/Enslige_mindrearige_asylsokere_EMA/ (14.03.17).
- Bengtson Mette og Anne Kirsti Ruud. 2012. "Utviklingsstøttende omsorg i mottaksfasen". I *Barn på flukt: Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. K. Eide (Red.). 183-198. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Berg, Berit. 2012. "Fra et liv på vent til bosetting i kommunene." I K.Eide (Red.) *Barn på flukt: Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. 199-218. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Borge, Anne Inger Helmen. 2010. *Resiliens. Risiko og sunn utvikling*. 2.utgave. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bronfenbrenner, Urie. 1979. *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press. Sitert i Bø, Inge. 2012. *Barnet og de andre. Nettverk som pedagogisk og sosial ressurs*. 4.utgave. Oslo:Universitetsforlaget.
- Bø, Inge. 2002. *Barnet og de andre. Nettverk som pedagogisk og sosial resurs*. 3.utgave. Oslo: Universitetsforlaget
- Bø, Inge. 2012. *Barnet og de andre. Nettverk som pedagogisk og sosial ressurs*. 4.utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalland, Olav. 2012. *Metode og oppgaveskriving*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Daniel, B., Wassel, S. & Gilligan, R. 1999. "It's just common sense isn't it? Exploring ways of putting the theory of resilience into action". Adoption and Fostering. Sitert i Kohli, Ravi og Rosie Mather. 2003. *Promoting psychosocial well-being in unaccompanied asylum seeking young people in the United Kingdom*.

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=81a29e78-d6af-4b3a-98b6-51ab4abe9700%40sessionmgr120&vid=1&hid=115> (12.04.2017).

- De Bellis, M.D og Van Dillen, T. 2005. Childhood post-traumatic stress disorder: An overview. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 14 (4). Sitert i Oppedal, Brit, Laila Jensen, Karoline Brobakken Seglem, Yngvild Haukeland. 2011. *Etter bosetting: Psykisk helse, mestring og sosial integrasjon blant som kom til Norge som Enslige Mindreårige Asylsøkere*. Rapport 2011:8. Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt (21.03.2017)
- Deveci, Yesim. 2012. "Trying to understand: promoting the psychosocial well-being of separated refugee children". *Journal of Social Work Practice* 26:3, 367-383. DOI: 10.1080/02650533.2012.658033
- Dittmann, Ingeborg., & Jensen, Tine K. (2010). "Enslige mindreårige flyktnings psykiske helse- en litteraturstudie". *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* 47 (9): 812-817 <http://www.psykologtidsskriftet.no/pdf/2010/812-817.pdf> (14.03.2017).
- Dyb, Grete. og Stensland, Synne. 2016. Helseplager som følge av traumatiske hendelser og utvikling av posttraumatiske stressreaksjoner. Sitert i Øverlien, C., M.I Hauge, J.H. Schultz (Red.) *Barn, vold og traumer. Møter med unge utsatte i livssituasjoner*. 45-62. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dyregrov, Atle. 2000. *Barn og traumer. En håndbok for foreldre og hjelpere*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eide, Ketil. 2000. *Barn i bevegelse. Om oppvekst og levekår for enslige mindreårige flyktninger*. Høgskolen i Telemark.
- Eide, Ketil. 2012. *Barn på flukt. Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. 1.utgave Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, Tom og Hilde Eide. 2004. *Kommunikasjon i praksis. Relasjoner, samspill og etikk i sosialfaglig arbeid*. 1.utgave Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fellesorganisasjonen (FO). 2015. *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere*. https://www.fo.no/getfile.php/1320310/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/Yrkesetisk%20grunnlagsdokument_2015.pdf (24.04.2017).
- FN-Sambandet. 2016. Flyktnings situasjonen i verden. <http://www.fn.no/Tema/Flyktninger/Flyktnings situasjonen-i-verden> (14.03.2017).
- Fyrand, Live. 2016. *Sosialt nettverk. Teori og praksis*. 3.utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

- Giddens, Anthony. 1994. *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag. Sitert i Ketil Eide. 2000. *Barn i bevegelse. Om oppvekst og levekår for enslige mindreårige flyktninger*. Høgskolen i Telemark.
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. 2016. Årsrapport for busetting. <https://www.imdi.no/globalassets/dokumenter/arsrapporter-og-styrende-dokumenter/arsrapport-2016/arsrapport-for-busetting-2016.pdf> (03.04.17).
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. 2017. Bosetting av enslige mindreårige flyktninger. https://www.imdi.no/planlegging-og-bosetting/slik-bosettes-flyktninger/enslige-mindreareige-flyktninger/#title_1 (25.03.17).
- Jacobsen, Dag Ingvar. 2010. *Forståelse, beskrivelse og forklaring*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Kohli, Ravi K.S. 2011. Working to Ensure Safety, Belonging and Success for Unaccompanied Asylum-Seeking Children. *Child Abuse Review*, 20 (5): 311-323. <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?sid=fe266f51-443e-4c07-8b90-412e8cf8d2ed%40sessionmgr101&vid=0&hid=128&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#AN=65925839&db=aph> (18.03.2017)
- Levin, Irene. 2004. *Hva er sosialt arbeid*. Universitetsforlaget.
- Lidén, Hilde, Ketil Eide, Knut Hidle, Ann Christin E. Nilsen og Randi Wærdahl. 2013. *”Levekår i mottak for enslige mindreårige asylsøkere”*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning. Rapport 2013:03. <https://www.bufdir.no/bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00001855> (25.03.2017)
- Mead. George H. 2005. *Sindet, selvet og samfundet: fra et socialbehavioristisk standpunkt*. København: Akademisk Forlag. (Oppr. Utg.: *Mind, self and society from the standpoint of a social behaviourist*, 1952). Sitert i Inge Bø. 2012. *Barnet og de andre. Nettverk som pedagogisk og sosial ressurs*. 4. utgave. Oslo: Universitetsforlaget
- Myhrer, Hilde R. og Elin Stenerud. 2011. *”Enslige mindreårige flyktninger i kommunene. Faglige perspektiv på bosettingsarbeidet”*. Norges Barnevern, nr. 2. Vol. 88, 82-92. Universitetsforlaget <https://www.idunn.no/tnb/2011/02/art03> (20.03.2017).
- NKVTS (Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress). 2011. <http://www.nkvts.no/tema/Sider/Posttraumatisk%20stress,%20PTS.aspx>. Sitert fra Oppedal, Brit, Laila Jensen, Karoline Brobakke Seglem, Yngvild Haukeland. 2011. *Etter bosetting: Psykisk helse, mestring og sosial integrasjon blant ungdom som kom*

til Norge som Enslige Mindreårige Asylsøkere. Rapport 2011:8. Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt.

<https://www.fhi.no/globalassets/migrering/dokumenter/pdf/rapport-20118-etter-bosettingen-psykisk-helse-mestring-og-sosial-integrasjon-blant-ungdom-som-kom-til-norge-som-enslige-mindrearige-asylsokere-pdf.pdf> (20.03.2017)

Nordanger, D., Mjaaland, T. & Lie, G.T. 2006. "PTSD og konfrontering av traumer i et kulturelt perspektiv". Tidsskrift for Norsk Psykologiforening, 43, 12, 1292-1299.

Sitert fra Oppedal, Brit, Karoline B.Seglem og Laila Jensen. 2009. *Avhengig og Selvstendig. Enslige mindreårige flyktningers stemmer i tall og tale.* Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt, UngKul rapport nr 2.

<https://www.fhi.no/globalassets/migrering/dokumenter/pdf/rapport-200911-pdf-.pdf>(10.03.2017)

Oppedal, Brit, Laila Jensen og Karoline B. Seglem. 2008. *Når hverdagen*

normaliseres: Psykisk helse og sosiale relasjoner blant flyktninger som kom til Norge uten foreldrene sine. Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstituttet. UngKul rapport nr.1

<https://www.buudir.no/nn/Bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00002136>
(10.03.2017)

Oppedal, Brit, Karoline B.Seglem og Laila Jensen. 2009. *Avhengig og Selvstendig.*

Enslige mindreårige flyktningers stemmer i tall og tale. Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt, UngKul r apport nr 2.

<https://www.fhi.no/globalassets/migrering/dokumenter/pdf/rapport-200911-pdf-.pdf>
(10.03.2017)

Oppedal, Brit, Laila Jensen, Karoline Brobakke Seglem, Yngvild Haukeland. 2011.

Etter bosetting: Psykisk helse, mestring og sosial integrasjon blant ungdom som kom til Norge som Enslige Mindreårige Asylsøkere. Rapport 2011:8. Oslo: Nasjonalt Folkehelseinstitutt.

<https://www.fhi.no/globalassets/migrering/dokumenter/pdf/rapport-20118-etter-bosettingen-psykisk-helse-mestring-og-sosial-integrasjon-blant-ungdom-som-kom-til-norge-som-enslige-mindrearige-asylsokere-pdf.pdf> (20.03.2017)

Papadopoulos, Renos K. 2002. *Therapeutic care for Refugees. No place like Home.*

London, New York: Karnac

Ruud, Anne Kirsti og Waaktaar, Trine. 2005. Vanlige vansker hos vanlige asylsøkerbarn:

- Erfaringer fra arbeid med enslige mindreårige asylsøkere i mottak. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening*, 42(12) s.1120-1123. Sitert i Mette Bengtson og Anne Kirsti Ruud. 2012. "Utviklingsstøttende omsorg i mottaksfasen" i *Barn på flukt. Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*, red. Ketil Eide. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ryding, Else, og Leth, Ingrid. 2014. Mental sundhet og trivsel i skolen hos unge flyktninge og invandrere. København: OASIS, Behandling og rådgivning for flyktninge, og Insitutt for Psykologi, Københavns Universitet.
<https://www.mm.dk/report/mental-sundhed-og-trivsel-i-skolen-hos-unge-flygtninge-og-indvandrere/> (25.04.2017)
- Pastoor, Lutine de Wal. 2012. "Skolen- et sted å lære og et sted å være." I K.Eide (Red.). *Barn på flukt: Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*. 219-239. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Pastoor, Lutine de Wal. 2015. "The mediational role of schools in supporting psychosocial transitions among unaccompanied young refugees upon resettlement in Norway". *International Journal of Educational Development* 41, 245-254. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2014.10.009>
- Pastoor, Lutine de Wal. 2016. "Enslige unge flyktningsers psykososiale utfordringer: behovet for en flyktningkompetent skole". I C. Øverlien, M. I. Hauge & J.H. Schultz (Red.), *Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner*. 200-219. Oslo: Universitetsforlaget.
- Richman, N. 1998. "Looking before and after: refugees and asylum seekers in the West. I Rethinking the Trauma of War, P. J. Bracken & C. Petty, Save the Children". I Deveci, Yesim. 2012. *Trying to understand: promoting the psychosocial well-being of separated refugee children. Journal of Social Work Practice* 26:3, 367-383. DOI: 10.1080/02650533.2012.658033
- Ruud, Anne Kirsti og Waaktaar, Trine. 2005. Vanlige vansker hos vanlige asylsøkerbarn: Erfaringer fra arbeid med enslige mindreårige asylsøkere i mottak. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening*, 42(12) s.1120-1123. Sitert i Mette Bengtson og Anne Kirsti Ruud. 2012. "Utviklingsstøttende omsorg i mottaksfasen" i *Barn på flukt. Psykososialt arbeid med enslige mindreårige flyktninger*, red. Ketil Eide. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Rutter, J. 2003. Supporting refugee children in 21st century Britain: A compendium of essential information. New rev. ed. Stoke on Trent, UK: Trentham Books. Sitert i Pastoor, Lutine de Wal. 2016. "Enslige unge flyktningers psykososiale utfordringer: behovet for en flyktningkompetent skole". I C. Øverlien, M. I. Hauge & J.H. Schultz (Red.), *Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner*. 200-219. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røkenes, Odd Harald og Hanssen, Per-Halvard. 2002. *Bære eller bryte. Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Shulman, Lawrence. 2003. *Kunsten å hjelpe individer og familie*. 1.utgave. Oversatt av Kari Marie Thorbjørnsen. Oslo: Gyldendal Akademisk. Opprinnelig publisert som *The Skills of Helping Individuals, Families, Groups, and Communities*. Peacock Publishers, Inc.
- St.meld. nr 27 (2011-2012). *Barn på flukt*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/6f71e355918d4927966dd93019fa711a/no/pdfs/stm201120120027000dddpdfs.pdf> (15.03.2017).
- Varvin, Sverre. 2015. *Flukt og eksil*. 2.utgave Oslo: Universitetsforlaget.
- Øien, Cecilie. 2010. "Underveis. En studie av enslige mindreårige asylsøkere". Oslo: Fafo-rapport. 2010:20 https://www.udi.no/globalassets/global/forskning-fou_i/beskyttelse/underveis-en-studie-av-enslige-mindreaarige-asylsokere.pdf (14.03.17).